

УДК 81'37:001.4.000.9

РОМАНЕНКО Вікторія Олегівна,аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна;
e-mail: vikaromanenko17@gmail.com; тел.: +38 097 5276506**ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ПОЯВИ У ЛІНГВІСТИЦІ ТЕРМІНІВ *ГЕНДЕР*, *МАСКУЛІННІСТЬ*, *ФЕМІННІСТЬ***

Анотація. У статті проаналізовано історію появи та функціонування у лінгвістиці міждисциплінарних термінів: *гендер*, *маскулінність* / *фемінність*. Основна увага приділяється розумінню цих понять у радянські часи, адже поняття «гендер» неможливо відокремити від політичних і культурних перетинів. Те, що зазвичай вважається природним, найчастіше буває культурно породженим. Кожній статі у тій чи іншій культурі приписують низку обов'язкових норм і оцінок, що регламентують гендерну поведінку. Більш того, для кожного періоду історії будь-якого суспільства є властивим певний канон *маскулінності* / *фемінності*. Радянський період вирізнявся чіткою гендерною політикою, яка була направлена на нав'язування канону «працюючої матері», і яка втілювалась у життя завдяки періодичним виданням для жінок, адже «жіноча преса» була невід'ємною частиною радянської жінки, активного учасника будівництва світлого майбутнього — комунізму.

Ключові слова: гендер, маскулінність, фемінність, «жіноче» питання в радянський період.

Наукова думка ХХІ століття характеризується появою нових напрямків наукових досліджень, переосмисленням усталених теорій. На сучасному етапі розвитку суспільства гендерний напрям досліджень є досить актуальним. Зміни, що охопили всі сфери соціуму, вплинули також на існуючі стереотипи гендерної поведінки. Проблема місця і ролі чоловіка та жінки в суспільстві акцентує увагу на дослідженнях про прагнення, інтереси й уподобання представників обох статей. Для позначення нових стратегій регулювання відносин у суспільних науках в середині ХХ ст. частотним стає поняття «гендер». Цей термін почали використовувати для опису всіх перетворень у суспільстві. Саме тому в сучасних умовах при усвідомленні гендерних відносин, їхніх суб'єктів важливо і *актуально зосередити увагу на концептуальному розумінні та історії появи таких термінів, як гендер, маскулінність і фемінність*.

Особливе місце в лінгвістичних напрямках, домінуючою тенденцією яких є орієнтація на людину, мають гендерні дослідження. У центрі їхньої уваги перебувають культурні та соціальні фактори, які визначають ставлення суспільства до чоловіка та жінки, поведінка індивідів у зв'язку з їх приналежністю до тієї чи іншої статі, стереотипні уявлення про чоловічі й жіночі якості — все те, що переводить проблематику статі з області біології у сферу соціального життя, культури і, природно, мови. З 80-х років минулого століття спостерігається зростання інтересу до гендеру в російській та українській лінгвістиці. З'являються праці М. Холода, О. Горошко, автора психолінгвістичних досліджень з проблем гендерно маркованої мовної свідомості російськомовного населення України. Проблем гендерної зумовленості функціонування мови торкаються у своїх дослідженнях Н. Бардіна («Язикова гармонізація свідомості»), Н. Баландіна («Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті»), Т. Ковалевська («Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування»), Г. Яворська («Прескрептивна лінгвістика : мова, культура, влада»). Чимало цікавого в річці проблеми «гендер і лінгвістика» містить соціологічний аналіз мовної ситуації в Києві, здійснений Л. Ставицькою і Л. Масенко. У літературі приділяється значна увага проблемам феміністичного дискурсу, які привернули увагу багатьох науковців як в Україні, так і в інших країнах світу (Н. Зборовська, О. Забужко, В. Агеєва, І. Жерьобкіна, Т. Гундорова, О. Кісь, Н. Вульф, К. Міллет та ін.).

Предметом представленого дослідження стали факти функціонування актуальних у сучасній лінгвістиці вищезазначених термінів. **Мета** статті — описати факти появи та функціонування міждисциплінарних термінів у лінгвістиці.

Термін «гендер» виник у Великій Британії. У перекладі з англійської мови він буквально означає: «граматичний рід». Надалі це поняття, на відміну від власне біологічних ознак, почало означати характеристику статі із властивими їй особливостями способу життя, поведінки, намірів, прагнень тощо. Гендер стосується не тільки окремо чоловіків та жінок, а й характеризує відносини між ними [11, с. 12]. Вперше ця лексема була введена в науковий обіг психологом Р. Столлером у 1968 р. Докорінні зміни у підході до гендерних досліджень відбулися в 60–70-х роках ХХ століття. Вони були викликані розвитком соціолінгвістики, формуванням постмодерністської теорії пізнання, підйомом феміністського руху.

Зараз цей термін використовується в соціальних науках для відображення соціокультурного аспекту статевої належності людини [4, с. 185]. *Гендер* розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками й чоловіками, що визначає їхню роль і місце у суспільстві та його складниках (сім'ї, політиці, культурі, економіці, освіті, релігії тощо). Поняття «гендер» розширюється у процесі соціалізації, розподілу праці, рольових статусів, прийнятих у суспільстві, а також на підставі свідомості членів спільноти (гендерної ідентифікації) і виступає продуктом розвитку культури й соціуму, який має ознаки інституційності, ритуалізованості, релятивності та конвенційності. Дослідники виокремлюють загальнонаукові й лінгвістичні принципи аналізу гендеру. Лінгвістичними принципами вважаються динамічність і змінність цієї категорії в мові та комунікативних ситуаціях: вона виявляється з різною інтенсивністю і нерідко взагалі зникає в деяких дискурсах [9].

В українському мовознавстві термін «гендер» з'явився у 80-ті роки минулого століття, тобто пізніше, ніж в інших суспільних науках [4, с. 185]. У лінгвістику термін був запозичений із соціології. Дослідженню питання статі та мови сприяли певні обставини: по-перше, дана проблематика зацікавила видатних мовознавців світового рівня, які заснували кілька напрямів у лінгвістиці, зокрема О. Єсперсена, Ф. Маутнера, Е. Сепіра. По-друге, актуальним у лінгвістичному описі став соціальний план, у якому мова розглядалась у нерозривному зв'язку із розвитком суспільства і людиною у ньому [4, с. 185].

Хоча термін «гендер» визнається більшістю дослідників, існує ряд труднощів, що виникають при читанні спеціальної літератури, пов'язаних з деякими розбіжностями у розумінні гендера і відносною новизною цього поняття. У широкому розумінні цей термін визначається так: «гендер — це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя і способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття і фіксує уявлення про чоловіка та жінку залежно від їх статі» [13, с. 87].

Українська дослідниця О. Іващенко вважає, що гендер, на відміну від поняття статі, стосується не суто біологічних чи фізіологічних властивостей, якими різняться чоловіки та жінки, а соціально сформованих рис, притаманних *жіночності* (femininity — *фемінності*) та *мужності* (masculinity — *маскулінності*). Автор подає таке тлумачення: «гендер — одне з головних понять сучасної західної соціології, яке означає соціальні очікування від представників кожної статі» [5, с. 79–80].

Термін «гендер» розуміють і як соціальний конструкт, створений суспільством на певному історичному етапі розвитку та підтримуваний механізмами соціалізації [8, с. 215]. Цей соціальний конструкт відтворюється за допомогою мовних механізмів. У сучасній соціальній і гуманітарній науці широко використовується гендерний підхід, який дозволяє аналізувати процеси формування у суспільстві відмінностей поведінки, ментальних і емоціональних властивостей особистості в залежності від її статі. Одним з найважливіших джерел, які містять гендерну інформацію та закріплюють знання про гендер, є мова. Отже, гендер є компонентом колективної та індивідуальної свідомості, що виявляється в стереотипах поведінки в процесі спілкування і закріплюється у мові.

Гендерний підхід у гуманітарних науках — принципово новий підхід. Він ґрунтується на ідеї про те, що важливим є не біологічні або фізичні відмінності між чоловіками та жінками, а те культурне й соціальне значення, яке суспільство надає цим відмінностям [10, с. 21]. Гендер не є мовною категорією, однак зважаючи на те, що дихотомія статей змодельована суспільством та культурою і віддзеркалена у мові, його зміст може бути розкритий шляхом аналізу мовних явищ, що пояснює актуальність лінгвістичної компетенції для вивчення культурної репрезентації статі [2, с. 6].

Ю. Маслова стверджує, що поява в лексиконі української мови таких термінів, як *маскулінність* / *фемінність*, *маскулінітив* / *фемінітив*, *гендерлект*, *гендергетика* тощо, а також необхідність пошуку в українській лексиці відповідників іншомовним запозиченням зумовлена намаганнями дослідників лінгвально репрезентувати сутність гендеру, гендерних відмінностей мови, поведінки, характеру представників обох статей [6, с. 6].

Порівняємо детальніше такі різновиди гендеру, як маскулінність та фемінність. *Маскулінність* — це система властивостей особистості, що традиційно вважають чоловічими. Вони передбачають відповідність власній статевій приналежності, прийняття статево-рольових стереотипів, дотримання чоловічих норм, вироблення типових для чоловічої статі різних форм поведінки, а також способів самореалізації [7, с. 71]. *Фемінність* — це характеристики, що пов'язані з жіночою статтю [4, с. 208], або характерні форми поведінки, які очікують від жінок у певному суспільстві; «соціальний вираз того, що розглядається як позиції, які притаманні жінці» [3, с. 68].

Кожній зі статей у тій чи іншій культурі приписують низку обов'язкових норм та оцінок, що регламентують гендерну поведінку. Більш того, для кожного періоду історії будь-якого

суспільства є властивим певний канон *маскулінності* / *фемінності*. З часом перелік цих норм і оцінок може змінюватися залежно від історичних зрушень, але, як відомо, гендерні стереотипи мають здатність змінюватися дуже повільно під впливом соціокультурних факторів, тому яскраві приклади зміни цих норм можна спостерігати тільки на зламі епох, де відбуваються великі структурні зміни. Саме таким можна вважати період становлення радянської влади в Україні.

Цей період вирізнявся чіткою гендерною політикою, яка була направлена на нав'язування нового канону *фемінності*. Цей факт підтверджують документи тих часів. Наприклад, у резолюція IX з'їзду ВКП(б) «Про роботу серед жіночого пролетаріату» «визначалося першочергове суспільне значення участі робітниць і селянок у партійній роботі, зверталася увага на «роль, яку відіграють жінки робітничого класу і селянської бідноти у всьому господарському житті і у справі побудови Радянської республіки, особливо у зв'язку з черговими завданнями поточного моменту — боротьбою з виробничою та продовольчою руїною, громадським харчуванням та вихованням, боротьбою з неписьменністю та іншими завданнями» [12, ч. 1, с. 503].

Дослідниця М. Богачевська-Хом'як зазначала, що жіноче питання в СРСР *не набуло сутно феміністичного характеру*, воно залишалося питанням *суспільно-політичним*. Проголошення рівноправності стало для партії «важелем використання жінки, яка мала в інтересах нового суспільства поєднувати материнство з виробничою працею нарівні з чоловіками». Науковець називає цей тип жіночності «ною радянською жінкою» і підкреслює, що саме «нова радянська жінка» стала безликим елементом суспільного механізму, де українська жінка розглядалася як регіональний варіант радянської моделі. Отож політика більшовиків щодо жінок мала дві мети: вивільнити жінок від обмежень минулого та зміцнити за їх допомогою свою владу у суспільстві, бо вважали жіноцтво важливим фактором суспільних перетворень [1, с. 332–338].

Образ радянської жінки як соратника чоловіка у щоденній соціалістичній «боротьбі» (за виробничий план, за порядок на вулицях міста, за перемогу у соцзмаганнях) поступово із предмету гордості трансформувався в щоденну практику. І в 1960-х роках жінка і без закличного подвигу нарівні з чоловіками працювала на виробництві. Саме ця рівність ввійшла в ціннісні орієнтації радянських жінок [14].

Радянська влада всіляко намагалася нав'язати канон *«працюючої матері»*. Це мало свій результат завдяки періодичним виданням для жінок. Жіноча преса була невід'ємною частиною радянської жінки, адже з журналів і газет жінки не тільки дізнавалися про новини у суспільстві, нові рецепти страв і поради щодо краси та здоров'я, а й, самі того не помічаючи, ставали жертвами добре продуманої пропаганди певних ідей, поглядів, стандартів поведінки, моральних норм, вимог і цінностей. Отже, жіноча преса формувала думку щодо позиції та ролі жінки у суспільстві. За допомогою ЗМІ створювався образ жінки, яка уособлювала в собі відразу кілька ролей: ідеальна мати і дружина, прекрасна кухарка і господиня, вправна майстриня і працівниця на фабриці чи заводі.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття інтереси мовознавців зосередилися на проблемах мови як динамічного антропоорієнтованого феномену — знарядді мислення, засобі спілкування та інструменті здобуття, збереження і трансляції знань про людину, культуру та суспільство. Це сприяло залученню до лінгвістичних студій досліджень інших дисциплін, у результаті чого виникла гендерна лінгвістика (лінгвістична гендерологія), яка вивчає гендер, тобто соціальну стать людини.

Враховуючи вищесказане, можна зробити **висновок**, що маскулінність і фемінність репрезентуються у специфічних культурних обставинах поряд з віковими та іншими чинниками; по-друге, що зазвичай вважається природним, найчастіше буває культурно породженим [11, с. 106]. У результаті стає неможливим відокремити гендер від політичних і культурних перетинів, у яких він відтворюється. Саме тому гендер виступає як маркер біологічного, лінгвістичного та культурного, тобто перетворюється на індивідуальний атрибут людини.

Література

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хом'як. — К.: Либідь, 1995. — С. 332–338.
2. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. — М.: Русские словари, 1997. — 416 с.
3. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. — М.: Эдиториал УРСС, 1999. — 704 с.
4. Дмитрієва М. М. Чи є чесна жінка чесною людиною / М. М. Дмитрієва // Гендер і культура: зб. ст. / Упоряд. В. Агєєва, С. Оксамитна. — К.: Факт, 2001. — С. 185–191.
5. Іващенко О. В. Гендерна наукова перспектива : від світогляду до політики // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1998. — № 4. — С. 78–91.
6. Маслова Ю. П. Гендерний дискурс сучасних друкованих україномовних ЗМІ: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. П. Маслова. — Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Л. Українки, 2011. — 20 с.
7. Мниховский А. Женственность. — 3-е изд. / А. Мниховский. — К., 1985. — 74 с.
8. Омельченко Н. Л. Гендерна політика в контексті соціальних змін / Н. Л. Омельченко // Гендер і культура. — К.: Факт, 2001. — С. 215–220.

9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля, — К., 2006. — 716 с.
10. *Гендерна політика*: поняття, визначення, управлінські підходи: Словник-довідник. — Львів: Ліга-Прес, 2005. — 142 с.
11. *Основи теорії гендеру*: Навч. посібник. — К.: К. І. С., 2004. — 536 с.
12. *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898–1954.* — М., 1954. — Ч. 1. — 503 с.
13. *Психология личности*: Словарь-справочник / Под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. — Киев: Рута, 2001. — 320 с.
14. Барсукова Ю. Модели успеха женщин советского и постсоветского периодов : идеологическое мифотворчество / Ю. Барсукова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.isras.ru/files/File/Socis/02-2001/012Barsukova.pdf

References

1. Bohachevska-Khomjak M. Bilym po bilomu: Zhinky u hromads'komu zhytti Ukrainy 1884–1939. — K.: Lybid, 1995. — S. 332–338.
2. Vezhbitskaja A. Jazyk. Kul'tura. Poznanie. — M.: Rysskie slovary, 1997. — 416 s.
3. Hyddens E. Sociolohija / E. Hyddens. — M.: Editorial URSS, 1999. — 704 s.
4. Dmitrijeva M. M. Chy je chesna zhinka chesnoju liudynoju / Hender i kul'tura : zb. st. / Uporiad. V. Ahejeva, S. Oksamytna. — K.: Fakt, 2001. — S. 185–191.
5. Ivashchenko O. V. Henderna naukova perspektyva : vid svitohliadu do polityky // Sociolohija : teoriya, metody, marketynh. — 1998. — # 4. — S. 78–91.
6. Maslova Yu. P. Hendernyj dyskurs suchasnykh drukovanykh ukrainomovnykh ZMI: avtoref. dis. ... kand. filol. Nauk : 10.02.01 / Yu. P. Maslova. — Luts'k: Volynskyy nats. un-t im. L. Ukrainky, 2011. — 20 s.
7. Mnikhovskij A. Zhenstvennost. — 3-e izd. / A. Mnikhovskij. — K., 1985. — 74 s.
8. Omel'chenko N. L. Henderna polityka v konteksti socialnykh zmin / N. L. Omelchenko // Hender i kultura. — K.: Fakt, 2001. — S. 215–220.
9. Selivanova O. O. Suchasna lnhvistyka: terminolohichna encyklopedija / O. O. Selivanova. — Poltava: Dovkillia, — K., 2006. — 716 s.
10. Henderna polityka: poniattia, vyznachennia, upravliniski pidkhody: slovnyk-dovidnyk. — L'viv: Liha-Pras, 2005. — 142 s.
11. Osnovy teorii gender: navch. posibnyk. — K.: K. I. S., 2004. — 536 s.
12. KPSS v rezolyutsijakh i reshenijakh sjezdov, konferentsij i plenumov CK. 1898–1954. — M., 1954. — Ch. 1. — 503 s.
13. Psikhologija lichnosti : Slovar'-spravochnik / Pod red. P. P. Gornostaja y T. M. Titarenko. — Kiev : Ruta, 2001. — 320 s.
14. Barsukova Yu. Modeli uspekha zhenshin sovetskogo i postsovetskogo periodov : ideologicheskoye mifitvorchestvo / Yu. Barsukova [Elektronnyj resurs]. — URL: www.isras.ru/files/File/Socis/02-2001/012Barsukova.pdf

РОМАНЕНКО Виктория Олеговна,

аспирант кафедры общего и славянского языкознания Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина;
e-mail: vikaromanenko17@gmail.com; тел.: +38 097 5276506

К ВОПРОСУ ИСТОРИИ ПОЯВЛЕНИЯ В ЛИНГВИСТИКЕ ТЕРМИНОВ *ГЕНДЕР*, *МАСКУЛИННОСТЬ*, *ФЕМИННОСТЬ*

Аннотация. В статье в общих чертах проанализирована история появления и функционирования в лингвистике междисциплинарных терминов *гендер*, *маскулинность* / *феминность*. Основное внимание в работе уделяется пониманию этих понятий в советскую эпоху. Понятие *гендер* невозможно отделить от политических и культурных связей. То, что обычно считается естественным, чаще всего бывает культурно рождённым. Каждому полу в той или иной культуре приписывают ряд обязательных норм и оценок, регламентирующих гендерное поведение. Более того, для каждого периода истории любого общества свойственен определённый канон маскулинности / феминности. Советский период отличался чёткой гендерной политикой, которая была направлена на навязывание нового канона «работающей матери» через периодические издания для женщин. Женская пресса была неотъемлемой частью советской женщины.

Ключевые слова: гендер, маскулинность, феминность, «женский» вопрос в советский период.

Victoriia O. ROMANENKO,

postgraduate student of the Chair of General and Slavic Linguistics of Odessa Mechnikov National University ; 24/26, Fransuzkiy boulevard, Odessa, 65058, Ukraine; e-mail: vikaromanenko17@gmail.com; tel.: +38 097 5276506

TO THE QUESTION OF THE HISTORY OF THE LINGUISTIC TERMS EMERGENCE: *GENDER, MASCU- LINITY, FEMININITY*

Summary. The article gives a brief review of the history of the emergence of the linguistic terms gender, masculinity, and femininity. It stresses the importance of political and cultural background of these terms. Special attention is paid to understanding gender problems in the Soviet period.

The subject of our article is the history of the emergence of linguistics terms, such as gender, masculinity, femininity. The aim of our research is to investigate the terms and to reveal the importance of political and cultural background of these terms. The main attention is paid to understanding gender problems in the Soviet period. Gender describes the characteristics that a society or culture delineates as masculine or feminine. Masculinity and femininity are the terms that are often used to identify a set of characteristics, values, and meanings related to gender. In our society, the values tied to masculinity have been generally seen as superior to those associated with femininity. Femininity and masculinity are rooted in the social (one's gender) rather than the biological (one's sex). We understand that femininity and masculinity are based upon social and cultural conditions.

The researcher M. Bohachevska-Chomjak noted that women's issue in the Soviet Union did not have a purely feminist character, it remained a social and political problem. The Soviet government was trying to impose a canon of «working mothers».

The arguments we have presented in this research prove the fact that masculinity and femininity are represented in specific cultural circumstances, along with age and other factors; and what is generally considered to be natural, often turns out to be culturally marked. As a result, it becomes impossible to separate gender from political and cultural intersections in which it functions. To draw a conclusion, one can say that gender serves as a marker of biological, linguistic and cultural context which becomes a personal attribute.

Key words: gender, masculinity, femininity, «women» question in the Soviet period.

Статтю отримано 26.05.2015 р.

УДК 811.161.2'282.2'373.611/.612(477.74)

СВІТЛИЦЬКА Віолета Романівна,

здобувач кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; 24/26, Французький бульвар, м. Одеса, 65058, Україна; e-mail: 7989447@ukr.net; тел.: +38 063 1306430

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОДУКТИВНОСТІ Й РЕГУЛЯРНОСТІ СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ І ПІДТИПІВ ДЕРИВАТИВ В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТАХ У ПОРІВНЯННІ З ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ

Анотація. У статті діалектна лексика українських говорів Одещини аналізується з точки зору її словотвірних особливостей: розглядаються способи творення діалектизмів, специфіка використання словотвірних формантів, продуктивність і регулярність словотвірних типів і словотвірних підтипів. В українських діалектах Одещини найбільша кількість дериватів словотвірного типу віддієслівних іменників із суфіксом *-н(a)* і загальним словотвірним значенням 'предметність, яка знаходиться в певному відношенні до дії, названої мотивуючим словом' входить до словотвірного підтипу із частковим словотвірним значенням 'предмет, за допомогою якого виконується дія, названа мотивуючим словом', але відсутній словотвірний підтип із частковим словотвірним значенням 'особа — виконавець дії, названої мотивуючим словом', хоч у літературній мові цей підтип є досить продуктивним і регулярним.

Ключові слова: способи словотворення, діалектна лексика, мотивуюче слово, дериват, словотвірний формант, продуктивність, регулярність, словотвірний тип, словотвірний підтип.

Словотвірний тип — це основна одиниця класифікації похідних слів. Під словотвірним типом розуміють ряд похідних слів, що належать до однієї частини мови і характеризуються такими словотвірними ознаками:

- 1) похідністю від слів однієї частини мови;
- 2) спільним способом словотвору;
- 3) одним словотвірним значенням;
- 4) тотожним словотворчим формантом.